

Києво-Могилянська академія. Правовий статус (1615—1819 рр.)

Києво-Могилянська академія — перша вища школа України — відіграла важливу роль не лише у вітчизняній історії, а й справила великий вплив на духовне життя інших слов'янських народів. Ось чому вона привертала й продовжує привертати увагу українських та зарубіжних дослідників — істориків, філософів, мовознавців, фахівців з історії культури, релігії, суспільної думки, мистецтва тощо.

Вагоме місце в науковій розробці історії Києво-Могилянської академії належить документам, які висвітлюють час її заснування, становлення на окремих етапах розвитку, матеріальні засади існування, норми й правила внутрішнього життя тощо.

Такими документами є універсали й “войськові листи” гетьманів, міждержавні угоди, привілеї польських королів, грамоти вищих православних ієрархів та київських митрополитів, згодом — російських царів і Св. Синоду, а також такі документи як акти, фондуші, дарчі на земельні угіддя, на дворові місця й інші пожертвування Академії, котрі впливали не лише на її матеріальний стан, а й, значною мірою, на навчальний рівень Академії.

Усі ці документи формували правовий статус Києво-Могилянської академії на різних етапах її існування.

Першопочатком вищої освіти в Україні й становлення Києво-Могилянської академії, слід вважати Київську братську школу. Її історія є складовою частиною історії Академії. Освітні принципи Київської братської школи уgruntувалися на вітчизняних освітянських традиціях. Не порушуючи їх, Братська школа започатковує їх синтез із західно-європейською освітньою та науковою думкою, котрий набув довершеності в Академії.¹ Пригадаймо адміністративний устрій школи, “сім вільних наук”, що в ній вивчалися, розмаїття мов — від старослов'янської, руської, польської до грецької й латини. Її

професори здобували освіту в західних університетах. Серед них перші ректори Іван (Іов) Борецький, Максим (Мелетій) Смотрицький, Калліст (Касіян) Сакович, Хома Євлевич. Вони започатковують у школі поетику, риторичку й навіть філософію, розглядають богословські питання, укладають підручники, як наприклад, з філософії “Арістотелевські проблеми” (1620) й “Трактат про душу” (1625) К. Саковича² та ін. Київська братська школа мала досить високий рівень навчання, який після об'єднання її з Лаврською школою Петра Могили став основою вищої вітчизняної освіти.

Варто висловити ще одну думку: в світовій практиці прийнято вести родовід вищого навчального закладу від шкіл (світських чи церковних), котрі передували організованим на їх основі університетам чи академіям. Так, Кембріджський університет лише в 1318 р. отримав від папи Іоана ХХІІ право називатися університетом, однак роком його заснування вважається 1209 — рік виникнення школи, його попередниці³. Оксфордський університет з 1163 р. відомий як *scola secunda ecclesiae*. Перший коледж виник тут лише в 1249 р. Однак за офіційними джерелами роком виникнення університету вважається 1163 рік⁴. Такі приклади можна продовжити.

Отже, виходячи з наведених даних і спираючись на міжнародні традиції, Київську братську школу будемо вважати предтечею Києво-Могилянської академії. Тому розгляд документів, котрі проливають світло на правовий статус Академії, почнемо з року виникнення Київської братської школи.

Започаткована в часи культурно-національного відродження як національний навчальний заклад, ідеологічний та православний осередок, Київська братська школа не могла мати державної (від Речі Посполитої) санкції на відкриття й підтримку свого існування. Але маємо документ,

занесений до книг Київського магістрату, який таким чином набув юридичної ваги, а саме — дарчу Галшки Гулевичівни.

15 жовтня 1615 р. знатна киянка з старовинного українського шляхетського роду Волині, пані Галшка (Єлизавета) Василівна Гулевичівна, по мужу Лазчина, урочисто при “добре уроджених” свідках, вписала в “гродські книги” Київського магістрату свій фундуш або дарчу. “Я, Галшка Гулевичівна, дружина його милості пана Стефана Лазки маршалка Мозирського, будучи здорова тілом і розумом, явно і добровільно усвідомленою тим моїм добровільним листом-записом, що я статечне, в старожитній, святій православній вірі Східної церкви живучи... і з любові й милості до братів моїх народу руського... умислила добро учинити церкві Божій... і благочестивим християнам народу руського в повітах воєводств Київського, Волинського і Брацлавського... дала, дарувала, записала й фундувала добра мої власні, дідичні, права і вольності шляхетські маючі: двір мій власний з землею... в місті Києві... зі всім до того двора і землі правами, пожитками, приходами і різними належностями і приналежностями... на монастир, Ставропігії Патріаршеського спільного житія по Василю Великому, також і на школу дітям так шляхетським, яко й міським.

...І аби тая фундація skutok свій брала, зараз в той двір і на його плац... школу впровадила і впроваджаю.

...З притисненням печаті і з підписом руки чоловіка мого пана Стефана Лазки..., з притисненням печаті і підписом руки моєї власної..., притисненням печатей і підписом рук до того листа могого їх милостей панів і приятелів моїх обивателів того воєводства Київського добре осілих: й. м. п. Миколая Стецького тивона київського, й. м. п. Максима Трипольського і й. м. п. Семена Шишки Ставецького, котрі при тому були і того добре свідомі по проханню моєму учинили.

Літа Божого народження 1615, місяця жовтня, п'ятнадцятого дня”⁷⁵.

Таким чином маємо документ, котрий стверджує фундування Київського Братського Училищного монастиря і Київської братської школи 15 жовтня 1615 р. Близько 1618 р. Галшка після смерті чоловіка переїздить до Луцька. Тут вона підтримує тісні зв'язки з Луцьким братством, яке виплекало одну з кращих в Україні братських шкіл.

Похована Галшка Гулевичівна при луцькій Братській Хрестовоздвиженській церкві⁶. То був вияв шанування людині, яка прислужилася братству Київському, а також Луцькому, тій справі, яку вона робила для України.

У становленні й розвитку Київської братської школи важливе місце мала така подія, як вступ до Київського братства 1620 р. славного гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного “зі всім військом”. Запорозьке козацтво, очолюване Сагайдачним, взяло на себе роль покровителя й оборонця Київської братської школи як осередку національної освіти й духовності. Вже 1619 р. Сагайдачний розпочинає будівництво Богоявленської братської церкви. За алтарем Богоявленської церкви Сагайдачний був і похований у квітні 1622 р. “з великим плачем війська запорозького і всіх людей православних”. В передсмертному заповіті відказав славний гетьман Київській, а також Львівській і Луцькій братським школам великі кошти “на науку й на цвічення бакалаврів учених дітям... християнським... за чим би... наука тривати могла вічні і потомні часи”⁷⁷.

Дії знаменитого гетьмана були не випадковою благодійницькою акцією. Вони знаменували собою надання офіційних гарантій Братській школі, її існуванню й непорушності саме козацтвом, яке за відсутності української держави починало репрезентувати її функції.

Сучасники й наступники гетьмана Сагайдачного, зокрема, в гетьманському уряді, вважали його фундатором Київської братської школи. 1654 р., звертаючись до царя Олексія Михайловича за підтримкою для Академії, Б. Хмельницький писав: “...Понеже несть угодно залишити те місце святеє, котре предки наші, найпаче же Петро Конашевич Сагайдачний, славної пам'яті гетьман Війська Запорозького, сооружив... да пам'ять вічная буде від тих училищ братських київських”⁷⁸. Ця думка панувала в Києво-Могилянській академії і в XVIII ст. У “Записці”, складеній її професорами 1761 р., говориться: “Училища або школи Києво-Братського монастиря заснував славний Війська Запорозького гетьман Петро Конашевич Сагайдачний. Він же був першим оновителем монастиря Братського київського, створивши в ньому церкву Богоявлення господнього”⁷⁹.

Серед гетьманів, які надавали Києво-Могилянській академії універсали на землі, сіножаті, річки, млини, перевози, городи й т. ін., найбільше виділяються постаті Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Данила Апостола й, особливо, Івана Мазепи. Тобто, в часи існування козацько-гетьманської держави Академія була узаконена як юридична інституція і, з огляду на її важливість у суспільно-політичному житті, вона мала відчутну державну підтримку. Слід зауважити, що всі пожертвування від окремих осіб козацької старшини, гетьманів записувались на Братський монастир, який іменувався

Училищний, тобто його головною функцією було утримання Академії, її професорів та неіснуючих студентів.

Для Київської братської школи як ідеологічного православного осередку надзвичайно важливим було визнання й підтримка її вселенськими православними патріархами. 1620 р. через Україну повертався з Москви єрусалимський патріарх Теофан. Козаки з П.Сагайдачним урочисто зустріли його біля Густинського монастиря “оточили, яко бджоли матку” й припровадили в середині Посту, 22.03, до Києва. Оселився Теофан у гостинному домі Братського монастиря¹⁰. Київ справив на Теофана незабутнє враження. Його він величає не інакше як “богоспасаємим містом”, відзначає його красу, благочестя й гостинність жителів. У трьох грамотах, наданих ним Братству, мова йде й про Братську школу. Так грамотою від 17.V.1620 р. патріарх благословляє “Новодруженное Братство града Києва... і при ньому Братство младенцьке (треба розуміти студентське — З.Х.), старійшому Братству єдиномишенне й підпорядковане”¹¹. Грамотою від 26 травня 1620 р. Теофан благословляє школу: “...Прийшовши до богоспасаємого града Києва... бачили ми церкву Новозложену Богоявлення й Благовіщення святої Богородиці, гостинний двір і при ньому школу наук елліно-слов'янського й латино-польського письма... Де вчителі навчають належним наукам”¹².

І нарешті, від'їжджаючи з Києва, після кількомісячного тут перебування, Теофан надав Київському Братському монастиреві й Київському братству 7 січня 1621 р. ще одну грамоту: “...На память про перебування наше в м. Києві, на ґрунті братським, при церкві св. Богоявлення і Благовіщення хрест водружаєм і ставропігон патріаршеское благословляєм, котроє жадной духовної, митрополичої, єпископської, а ні жадної іной в духовном ісправленії зверхності судові і благословенству ніколи підлегати не маєт і не будет повинно вічніи часи”¹³. Отже започаткована Галшкою й Сагайдачним школа успішно розвивається під опікою Братства й отримує від патріарха не лише високе благословіння, а й через ставропігію, надану Братському монастирю — захист від втручання церковних ієрархів.

Важливою подією в історії Києво-Могилянської академії було об'єднання Київської братської школи з Лаврської школою Петра Могили, обраного 1627 р. архімандритом Києво-Печерської лаври. Високоосвічений і розумний, він широко пройнявся болями й негараздами України. Багата й славна своєю історією й талановитими людьми, Україна бачилась йому вільною й рівною в колі європейських держав. Шлях до мети він вбачав у просвітництві й відродженні

національної свідомості українців. Вищий заклад європейського рівня повинен був стати визначним кроком на цьому шляху. Так виникла ідея власної школи. Могила шукає освічених вчителів, однодумців. Першими помічниками стали Сильвестр Косів та Ісайя Трохимович-Козловський. В їхній присутності у Львівській Братській церкві 15 червня 1631 р. Могила складає обітницю: “Я, Петро Могила, милістю Божою архімандрит Київський, Печерський, видаючи в церкві православній велику втрату для душ людських від невченості духівництва і ненавчання молоді, хочачи за ласкою і поміччю Божою і власною волею моєю запобігти цьому, а також повернути тих, що відвернулися від православ'я,— умислив фундувати школи для того, аби молодь у справжній побожності, звичаях добрих і в науках вільних навчена була”¹⁴. Отже, маємо документ про заснування Лаврської школи 1631 р. Вона проіснувала недовго. Братчики занепокоїлись: чи не підкорить Петро Могила справу виховання молоді чисто конфесійним інтересам, що суперечило принципам братської шкільної освіти. Їх підтримала більшість киян і козацтво. Маємо кілька документів про ці події. Найперше, це “Exegesis” С. Косова, в якому він змальовує серйозність ситуації, що склалась¹⁵.

Братчиків підтримав митрополит Київський Іов Борецький, перший ректор Київської братської школи (1615—1619), послідовний прихильник національної народної освіти. В передсмертному тестаменті від 2 березня 1631 р. Борецький заповідає “За найперший, церкві Божій і всьому православному народу руському найпотрібніший пункт в тому тестаменті останньої волі моєї кладу: аби школи в Братстві київським для цвічення діток християнських, а не де-інде фундувані були під неблагословінням наказую”¹⁶.

В листі від 3.XII.1631 р. братчики писали Петру Могилі “...Просимо й. м. отця Кіра Петра Могили... аби школи при него в монастирі Печерським Київським зачаті фундуватися і в них будучих начителів... перевести на місце вищепом'януте при церкві Божій Братській київській і там оних з учителями вічно фундувати, на місці спосібнішому до виховання учнів... і аби сам о. архімандрит дожиттєвим тих шкіл... як і самої тієї церкви й... монастиря старшим братом... дозорцею і оборнцею був”¹⁷.

Про важливість цієї справи свідчать підписи під листом 28-и братчиків “народу шляхетського й інших милостей панів Київського й інших воєводств”. Серед них: єпископ Луцький та Острозький Ісаакій Борискевич, українська шляхта — Остапій та Федір Виговські, Криштоф Муховецький, міщани — Філон Стрибиль, Федір

Трипольський, полковник Київський Євстахій Голуб та ін.¹⁸.

11 березня 1631 р., на 9 день по смерті І. Борецького, Могила вступає в права “старшого брата” й “довічного охоронця” об’єднаних шкіл. А вже 12 березня гетьман Іван Петрижицький від імені всього Війська Запорозького в Листі військовому обіцяє “школи твердо захищати... міцно боронити, заступати й за них до смерті своєї стояти”¹⁹.

Наведена група документів цікава, на наш погляд, тим, що є безперечним доказом твердих намірів свідомих сил України, громадян різних станів, церкви й козацтва до єднання, до спільної праці по вихованню національно свідомої молоді, оборони національних інтересів України, а також тим, що визначає ту роль, яка відводилась у цій справі Київській братській школі. Об’єднані школи почали діяти з 1 вересня 1632 р. на території Братської школи вже як Колегіум.

Надаючи об’єднаним школам ім’я Колегіум, П. Могила виходив, напевно, з того рівня навчання, який він міг забезпечити (що, до речі, стало можливим лише по об’єднанні шкіл). Ця підстава, а також глибоке розуміння Петром Могилою культурних потреб України спонукали його негайно розпочати клопотання про надання Колегії статусу вищої школи.

Питання про отримання статусу вищої школи Академією одне з основних в її історії. Треба зазначити, що більшість істориків XIX ст., а слідом за ними й історики радянського часу (до речі, й деякі сучасні) відраховували час становлення Києво-Могилянської академії як вищої школи від отримання нею грамот московських царів 1694 і 1701 рр. Розглянемо це питання.

Вже 14 березня 1633 р. Петро Могила як протектор Колегії та митрополит Київський виклопотав на коронаційному сеймі від короля Владислава IV привілей, який надавав Київській колегії права вищої школи. Але... перемогла правляча еліта, яка виступила проти, вважаючи (і не безпідставно), що Київська вища школа стане осередком “культурної й релігійної схизми”, вагомим фактором ослаблення Речі Посполитої. До неї належали й великий коронний канцлер, єпископ Холмський Жадзик та підканцлер коронний Хома Замойський, які не приклали до привілею своїх печаток, і він не набрав, таким чином, юридичної чинності²⁰. Можливо, не варто було б говорити про привілей, котрий не набрав чинності. Але, окрім того, що цей випадок характеризує політичну ситуацію, яка склалася навколо Київської колегії, він висвітлює ще один аспект. Король не міг надати привілей на право вищого закладу будь-якій школі, а, цілком зрозуміло, — лише тій, яка цього заслуговувала.

У 30-х рр. XVII ст. різко погіршується становище в Україні: спалахують одне за одним козацькі й селянські повстання. Намагаючись якось утихомирити Україну, король Владислав IV надав у 1635 р. православним грамоту, де йшлося і про Київський колегіум. Зокрема в ній зазначалось, що в Київському колегіумі дозволяється навчати вільним наукам, кінчаючи логікою і діалектикою²¹. Ця грамота тлумачилась деякими дослідниками як офіційна відмова Колегії в правах вищої школи. Здається нам, що цю грамоту треба розглянути під іншим кутом зору: з тексту грамоти випливає, що в Колегії дозволялося читати вищі науки, включаючи філософію, окрім богослов’я. Тобто, не отримавши офіційного статусу вищої школи, Колегія фактично такою визнавалася. До речі, в Замойській (Замостській) академії, заснованій 1596 р. канцлером Яном Замойським, богослов’я не викладалось, що не завадило їй мати статус вищої школи²². Петро Могила саме так трактує королівський універсал від 1635 р. Зокрема, лише вищі школи Європи мали право відкривати й тримати в своїй підлеглих школи нижчого типу. Петро Могила 1636 р. благословляє нововідкриту школу Кременецького братства, з умовою, що в ній повинні бути “порядки шкіл Київських, до того ж — визнана зверхність ректора тих шкіл, і науки вільні різними мовами трактовано”. 1638 р. на цих самих умовах відкривається Вінницька, 1639 р. — Гошанська (Гойська) колегія²³.

У 1636 р. Владислав IV дозволяє провести на територію Колегії водогін, грамотою від 7.VI.1640 передає Братському монастиреві, на утриманні якого була Колегія, Трьохсвятительську і Хрестовоздвиженську церкви з усіма їх землями й угіддями²⁴, за які довгий час точилася боротьба між православними й греко-католиками. З огляду на грамоти 1635 р. і 1640 р., маємо підставу говорити про прихильне ставлення Владислава IV до Київської колегії та її фундаторів.

Окрему групу становлять міждержавні угоди, в яких йдеться про Києво-Могилянську академію і її статус. 18 серпня 1649 р. підписано Зборівський договір між королем польським та гетьманом України Богданом Хмельницьким, за яким козацька держава — Військо Запорозьке — була офіційно визнана Польщею. Поряд з такими питаннями державної ваги як управління, війська, територія, церква, релігія, в ній розглядалась і доля Колегії. Ці ж питання найшли відображення в Білоцерківській угоді від 28.IX.1651 р. В статті 6-ій зазначалось: “релігія грецька, котру сповідує Військо Запорозьке, також собори, монастирі, Колегіум Київський мають залишатися при колишніх правах, згідно з старовинними привілеями”²⁵. Таким чином, Ки-

єво-Могилянська колегія утверджувалась і набирала ваги. Внесення питання про її статус до державних угод (хоча він і не змінився) свідчить про чільне місце, яке посідала вона в Україні, в її визвольних змаганнях і державному становленні.

Вагомі зміни в статусі Колегії відбулися 1658 р. Цього року Українська козацька держава офіційно розриває відносини з Росією, яка, порушивши Переяславський договір, почала наступ на права України²⁶, й підписує з Польщею 6 вересня 1658 р. Гадяцький трактат. У ньому визначалось юридичне й правове становище суверенної держави України — Великого Князівства Руського в складі федеративної держави Речі Посполитої.

В статті І-й Гадяцької угоди йдеться про Київську колегію, яка вперше в офіційних польських документах нарікається Академією й прирівнюється в правах до Краківської академії, тобто отримує офіційно права вищої школи. “Академію Київську дозволяє його королівська милість і стани коронні установити, вона такими прерогативами та вольностями має задовольнятися, як і Академія Краківська... Його королівська милість, пан наш милостивий, і стани коронні та Великого князівства Литовського дозволяють також другу академію там, де побачать їй принагідне місце, яка буде заживати таких прав і вольностей, як і Академія Київська.

Гімназії, колегії, школи і друкарні, скільки їм буде потрібно, буде вільно відкривати без утруднень і вільні науки відправляти, і книги друкувати”.

Угоду підписали — “Комісія поміж станами Корони Польської та Великого князівства Литовського з одного боку і вельмишановним гетьманом Іваном Виговським та Військом Запорозьким з другого.

Діялось в обозі під Гадячем

Дня 6 вересня, року Божого 1658

Бог дав щасливо і вічнотривало закінчити.

Іван Виговський, гетьман військ руських рукою власною”²⁷.

В травні 1659 р. Гадяцький трактат був ратифікований на Великому Варшавському сеймі. Король Ян Казимир, арцибіскуп Кгнєзненський Вацлав з Лешна, біскуп Віленський Ян Завеша, пани гетьмани коронні Станіслав Потоцький, Юрій Любомирський та маршалок Павло Сапега й ін. запряглися “всі пункти, розділи, параграфи остерігати, сохраняти й виконувати, нічого не уймаючи”. Від Війська Запорозького і гетьмана Івана Виговського присягу склали обозний Тимош Носач, полковник Турівський Костянтин Виговський, полковник Миргородський Григорій Лісницький та інші полковники й сотники Війська Запорозького²⁸.

Таким чином, за Гадяцьким трактатом Київська колегія вперше офіційно отримала юридичне визнання як вища школа — Київська академія.

Як розгорталися події далі? Відомо, що 1667 року було підписано Андрусівський договір, за яким Росія й Польща поділили Україну. Лівобережна переходила під Росію, Правобережна — під Польщу. Київ відходив до Росії, але поки що на 2 роки. Мабуть, запобігаючи подіям — офіційному переходові Києва під Польщу, ректор Варлаам Ясинський клопоче перед королем польським Міхалом Корибутом-Вишневецьким про Академію і отримує дві королівські грамоти. В першій від 25 квітня 1670 р. король підтверджує “всі права, привілеїї і всі маєтності Києво-Братського монастиря й латинських шкіл, всі фундації і вольності”. Другою грамотою від 10 жовтня 1670 р. дозволяє відбудувати розорену “Києво-Могилянську колегію і в ній школи з правом виховувати й навчати молодь” і визнає законними всі її попередні “права, привілеїї й маєтності”²⁹.

В цей самий час з королем вів переговори гетьман Петро Дорошенко, котрий не визнавав Переяславської угоди 1654 р. і волив підписати договір на основі Гадяцького трактату. Але Польща перериває переговори з Дорошенком, визнає за гетьмана Михайла Ханенка (1670—1674 рр.) і підписує з ним договір, у якому також є пункти про Академію: “Оскільки Київська академія здавна була забезпечена привілеями, то і тепер ми дозволяєм і зараз з тими ж таки вольностями і правами відновити і відбудувати її, оскільки військо про те виразно просило. Дано у Варшаві дня 23, місяця грудня, року Божого 1670 Міхал Король”³⁰. Отже, Корибут-Вишневецький підтверджував пункти Гадяцького трактату щодо Академії. Це був останній договір між Польщею й Україною, в якому йшлося і про Києво-Могилянську академію. Як бачимо, правове становище Києво-Могилянської академії як навчального закладу майже до кінця XVII ст. залежало від польського уряду і вирішувалося відповідно до певних політичних обставин.

В зазначений час Києво-Могилянська академія через своїх представників — ректорів, духовних та державних покровителів, встановлює стосунки також з урядом Московської держави. Розпочались вони ще з часів заснування Київського братства і його школи. Відомий, наприклад, лист від 10.IV.1625 р., направлений братчиками московському патріархові Філарету й думному дякові І. Грамотіну з проханням допомогти закінчити будівництво Братської церкви³¹. 17 січня 1626 р. братчики звертались вже до царя Михайла Федоровича і прохали допомоги на Братський монастир і школу³². Ці листи від-

кривають довгу низку аналогічних звернень до Московського уряду — допомогти на будівництво, на ікони, “на прокорм” тощо і в кожному з них, починаючи з 1651 р.— підтвердити права самої Колегії. Такі звернення були від ректорів Академії Інокентія Гізеля (з 1654), Іоанікія Галлятовського (1659), Варлаама Ясинського (1669, 1670, 1671), гетьманів Богдана Хмельницького (1651, 1654 й ін. рр.), Івана Брюховецького (1666) та інших ректорів та гетьманів України.

Описуючи скрутне становище, в якому опинилися Братський монастир й Академія в часи руйнівних воєн (дійшли “до останнього оскуднення”)³³ автори листів-чолобитних з гідністю доводили велику освітню та виховну цінність їхньої школи, переконували, що вона потребує відбудови, відновлення, підтримки й захисту.

Ректор В. Ясинський (обраний 1665 р.) звертався з такими листами в 1669 — 1671 рр. до Московського патріарха, гетьмана Многогрішного, Київського полковника Василя Дворецького, чернігівського архієпископа Лазаря Барановича і взагалі до всіх “начальствующих і христілюбивих людей”. Наведемо витяг із “чолобитної” до царя за 1670 рік³⁴: “Во время воеводства боярина Василья Борисовича Шереметьева в их монастыре (тобто Братському — З. Х.) погорели церкви со всею утварью церковною с ризы, и колокольня с колоколы и часовня с часы, весь монастырь с кельями и со училищами. ...Было у них на создание церквей и монастыря несколько тысяч лесу и на училища и тот весь лес воевода князь Юрья Никитич Борятынский взял, ...а обещал отдать нам жалованием, деньгами, а того не исполнил, денег и лесу не отдал... Да он же князь Юрья Никитич их монастырскую деревню Новоселки разграбил, и разорил, а их де хлеба лишил больше 1000 четвертей, и всякого скота, и лошадей, так же и иных несчетных движимых вещей и украшений церковных... А нынешней зимы в ых деревне Новоселках татар пять мурз стояло... и хлеб весь... поели и коньям потравили и всю скотину отобрали, и крестьян в полон поймали и отнюдь де до нового хлеба пропитаться нечем”. А далі “бьют челом, чтоб им, умирающим от глада, помочь дати” і викупити закладену в Печерському монастирі за 7 тис. злотих (і 4 тис. росту за 20 років) митру Петра Могили, подаровану ним Колегії по його духівниці. А ще надати грамоту “на утверждение училищ словенским, греческим и латинским языки, ...к защищению православныя веры, от святых памяти митрополита Петра Могили основанных и от древних гетманов запорожских, наипаче же от славного гетмана Петра Конашевича Сагайдачного”³⁵. Не зупиняючись детально на результатах переговорів ректорів Академії з

гетьманами, (котрі, як було сказано вище, завжди відгукувались на їхні прохання)³⁶, зазначимо, що майже всі “чолобитні” до російських царів залишались без задоволення. Більше того, в 1666 р. московський цар писав воєводі Б. П. Шереметьєву “лучше бы тех школ не заводить”. Але Шереметьєв добре знав настрої київської інтелігенції та людей державних, тому відповів цареві: “В Киеве школа заведена до приезде моего... и перевесть тое старую школу некоторыми меры нельзя, потому что киевским жителям будет то в великое оскорбление”³⁷.

На краще становище Києво-Могилянської академії змінилося з 90-х рр. XVII ст. Вона дійсно відновлюється, розбудовується і займає належне їй місце в культурному європейському світі. Цьому Академія завдячувала найперше державній політиці гетьмана Івана Мазепи, його турботі й допомозі.

Виводячи Україну з Руїни, Мазепа дбав про її господарство, намагався з’єднати її розчленовані землі. Мріяв бачити свою Козацько-Гетьманську державу незалежною. Піклувався про освіту й культуру, турбувався про виховання освічених державців, свідомої національної інтелігенції. І великі сподівання в цьому покладав на Академію. Гетьман мав найтісніші стосунки з її ректорами — В. Ясинським, Й. Кроковським, П. Колачинським та ін. Своїми універсалами він підтверджує всі попередні надбання Братського монастиря й “респектує” від себе 17 дворів на Подолі й села Більмачовку (1692), Виповзів і Лутаву (1693) й ін. “...На той монастир Братський, всій Малоросії потрібний, для того, щоб в нім цвічення всякому малоросійських дітей хочакому учитись походити”³⁸. Протягом 23-річного гетьманування Мазепа давав щорічно на неімущих студентів 1000 злотих, (що зазначено в старшинських реєстрах, складених на еміграції 1709 р.). Число студентів сягало в часи Мазепи до 2000 і більше чоловік.

Мазепа турбується також про презентативний вигляд Академії. В 1693 р. його коштом постають кам’яні споруди Братського монастиря й окраса його — кам’яна барокова Богоявленська церква. В 1703—1704 рр. будується новий навчальний корпус Академії з просторими класами, опаленням, високими вікнами, стрункою колонадою й тінистою галереєю. Він став першою палацовою спорудою в Києві й отримав назву “Мазепин”. “Промислителем и благодеем” називає І. Мазепу колишній ректор, а в той час митрополит Київський і Галицький Варлаам Ясинський.

В нових політичних умовах Іван Мазепа робить також важливий крок в історії правового становища Києво-Могилянської академії — здо-

буває від Московського уряду підтвердження старовинних привілеїв Академії на маєтності й на права вищого навчального закладу. Разом з митрополитом Варлаамом, який тепер був покровителем (протектором) Академії й продовжував турбуватись про її добробут, гетьман споряджує до Москви посольство на чолі з ректором Йоасафом Кроковським. Забезпечене протекційними листами Мазепи й митрополита Ясинського, а також чолобитними на царське ім'я від Академії, посольство було люб'язно прийняте в Москві 11 січня 1694 р. Й. Кроковський отримав 2 царські грамоти. Одною визнавались за Києво-Братським монастирем всі його маєтності, зазначені в чолобитній, другою — “права й вольності” Києво-Могилянської академії.

Зокрема, в другій грамоті говорилося: царі Іван і Петро Олексійовичі “...велели дать грамоту на содержание и утверждение прежних училищ или школ, давно при том Братском монастыре основание имеющие для учения философской и богословской науки детей великороссийских и малороссийских всяких чинов жителей и из иных стран приходящих”³⁹. Як бачимо, грамота підтверджувала давні права Академії, але вперше царі давали згоду навчати дітей “из иных стран приходящих”, на що в свій час накладалась заборона, а також офіційно підтверджували право на викладання богослов'я. Цією ж грамотою Академії надавався “корм” 50 рублів і 50 четвертей жита щорічно і заборонялось військовим властям, війту і міщанам “обиды и утеснения Академии чинить”⁴⁰.

Та оскільки у грамоті нечітко було сказано, хто має право чинити суд над студентами, то київські власті цим зловживали. А війт І. Биковський навіть виклопотав грамоту у патріарха московського Адріана, а також за його сприяння грамоту царя від 26.IV.1699 р., яка надавала право міщанам притягувати “безчинствующих студентов” до міського суду, чим вони невдовзі і скористалися. Це викликало небачені хвилювання. Вся Академія, in cogroge, тобто і професори, і студенти, визнали це “тяжкою образою” бо, як писали вони, “Академія наша Києво-Могилянська” має ще від давнього свого заснування права й вольності, тобто самоврядування й суд, “як й інші академії у всіх чужоземних країнах”, і просили митрополита Ясинського захистити їх і підтвердити права, “щоб студентам, котрі будуть визнані винними, суд був в Академії. Цю чолобитну митрополиту підписали: “Академії його царської присвітлої Величності київської префект шкіл учитель наук філософських і богословських Інокентій Поповський іменем всіх учителів. Його ц. п. в. стольник Конон Зотов, що в Академії Київській навчається, Гри-

горій Новицький префект конгрегації, Семен Мирович, віцепрефект. Полковниченки: Переяславський Семен Лизогуб, Чернігівський — Семен, Прилуцькі — Василь, Павло й інші... іменем всіх, що навчаються в Академії Київській”⁴¹. В. Ясинський негайно відправив чолобитну на ім'я царя й звернувся за протекцією до Стефана Яворського, колишнього студента й професора Академії, який на той час був митрополитом Муромським і Рязанським і за своїм становищем мав близькі стосунки з царем. В листі до Яворського митрополит Київський писав: “Всемилюство прошу... умоли благочестивой государя... в наданні повноправної грамоти... щоб не мали віднині міщани Київські й генерал-губернатор над студентами влади і волі, але якби котрий студент і завинив, щоб шукали управи в суді і праві шкіл братських київських у ректора й префекта...”⁴².

Як бачимо, йдеться про підтвердження прав власного суду й ні разу не згадується про надання прав вищого навчального закладу та імені “Академія”. Петро I, який мав великі наміри щодо київських вчених⁴³, видав нову грамоту Києво-Могилянській академії від 26 вересня 1701 р. В ній повторювались всі пункти попередньої, 1694 року, грамоти й підтверджувалось право власного суду в Академії: “... пожаловать велели никаких ректору, и префекту, и учителям, и ученикам в школах будучих, обид и утеснений не чинить. А кто из студентов явица кому виновен, чтоб искать управи в надлежащем суде и праве у школ Братских Киевских ректора и префекта, якоже и прежде было означала.” І на завершення: “А учителя и студенты били ж челом: Окадемия их Киево-Могилянская, от прежнего своего основания, будущая равными привилеями, как обыкновенно иным Окадемиям иноземчским, право свободности иметь подтверждено”⁴⁴.

Найсуттєвішими моментами, які виділяли дослідники в наведених грамотах, є підтвердження права викладати богослов'я й право власного суду в Академії. Зазначимо, що богослов'я викладалось у Київській академії здавна. Спочатку, за часів Польської держави, *tacite* (тихо, таємно — *лат.*) разом з курсами філософії⁴⁵, а згодом — відкрито. Відсутність спеціального курсу богослов'я в 60—70-х рр. можна пояснити швидше не його заборонаю (Гадяцький трактат 1658 р. надає Академії право вищого закладу, а привілей Михайла Корибута 1670 р. його підтверджує), а скрутними часами Руїни, виснажливою боротьбою Академії за виживання, відсутністю кваліфікованих богословів. З середини 80-х років до Академії почали повертатися послані В. Ясинським на “монастирський кошт” до зарубіжних університетів її вихованці й займати

професорські посади. Богословські курси поновились, хоча не завжди в повному обсязі. Лише Й. Кроковський з 1689 р. розпочав 4-річний курс. Що стосується права власного суду над студентами, як було “и в иных государствах иноземческих”, то, дійсно, в такій словесній офіційній формі це було зазначено вперше. Києво-Могилянська академія з гідністю ним користувалася, захищаючи своїх викладачів і студентів. А студенти по отриманні грамоти від 26 вересня 1701 р. не забарились миттєво відреагувати: всі вони “від мала до велика” 3 дні під калатання монастирських дзвонів воювали з райцями, стрільцями та міщанами.

В грамоті 1701 р. поряд з “колегією”, “школами”, “училищами” декілька разів повторюється “Академія” чи “Академія Києво-Могилянська” (саме так вона іменувалась і в чолобитній академічній корпорації до митрополита Ясинського). Мабуть, якогось особливого значення найменуванню не надавалось, і після грамоти 1701 р. в документах Росії часто зустрічаємо різні назви Київської академії — школи, училища, Академія. Так, в лютому 1703 р. до Академії надходить із Св. Синоду розпорядження: “...по имянному государеву указу взять к Москве немотчав (негайно) з монастыря Печерского иеромонаха Юстиниана Басилевича, ...иеромонаха Иннокентия Поповского, потрудившаго в училищах Монастыря Братского Киевского”⁴⁶. Але на окремих дослідників слово “Академія” в царській грамоті справило магічний вплив, і літописання вищої освіти в Україні вони відраховували з 1701 р. Окрім того, деякі історіографи Академії ХІХ ст. та й науковці радянських часів обґрунтовували цю тезу з метою прислужитися офіційній політичній доктрині імперії: вища освіта могла виникнути лише в Росії⁴⁷, а потім вже в Україні і лише — з царської ласки.

Таким чином, грамоти російських царів 1694 й 1701 років, ґрунтуючись на чолобитних В. Ясинського, Й. Кроковського, І. Мазепи і всієї академічній корпорації, констатували фактичний стан Києво-Могилянської академії як вищого навчального закладу. Але, з іншого боку — мати державну царську грамоту (як у свій час — королівську), яка визнавала Академію вищою школою з усіма належними правами й вольностями, було почесно. Такою була традиція всіх європейських університетів.

З другої половини ХVІІІ ст. Києво-Могилянська академія після заснування університетів у Харкові й Москві, природно, почала втрачати своє пріоритетне значення єдиної вищої школи, хоча продовжувала гідно підтримувати свої досягнення й славні традиції. Але час брав своє. Прихильники вищої школи в Україні роблять

спроби перетворити Академію в університет. Перший проект університету був складений 1763 р. гетьманом Кирилом Розумовським з старшиною. За проектом це мав бути світський навчальний заклад на зразок західно-європейських університетів з чотирма факультетами. Лише один із них, а саме, — богословський — залишався під протекцією митрополита. Місце розташування університету передбачалось у Києві й Батурині⁴⁸. Цариця Катерина ІІ, природно, відкинула проект.

Трохи згодом цю думку розвиває вже голова Малоросійської колегії П. А. Румянцев. Він пропонує відкрити університети в Києві і в Чернігові. 1766 р. Київський генерал-губернатор Глебов, який прихильно ставився до Києво-Могилянської академії, просив Катерину ІІ підтвердити старі царські грамоти Академії й призначити щорічні суми на утримання професорів, студентів і розширити Академію шляхом відкриття медичного й математичного факультетів⁴⁹. Наслідки були ті ж: цариця не відповіла. Але її наміри ліквідувати Київську академію посилюються, хоча, не бажаючи образити генерал-губернатора, розпорядилась видавати Академії 500 рублів “на учащихся и обучающихся”⁵⁰.

1767 р. митрополит Київський Арсеній Могилянський, подаючи прохання до Св. Синоду на потреби Київської єпархії, не забув і про Академію. Він підкреслював її історичні заслуги перед церквою та державою і просив надати на її утримання, хоча б 4.847 крб. на рік, як і Московській академії. Але й прохання митрополита залишилося поза увагою вінченосної особи⁵¹.

1786 р. самодержавиця здійснює секуляризацію церковних земель в Україні. В указі до Св. Синоду та Сенату пропонує Київський Братський монастир передати під шпиталь, Академію ж перевести до митрополичого дому в Києво-Печерській лаврі. На цей раз керівники Академії зуміли захистити її⁵².

Чернігівське шляхетство порушувало питання про університет при воцарінні Олександра І. Заснований він мав бути у Чернігові або Лубнах. Був також проект університету в Новгороді-Сіверському. Наслідки попередні.

Проекти про реформування Київської академії подають Олександрові І також попечитель Віленського учбового округу кн. Чарторийський, поляк за походженням, особистий друг імператора, й польський граф Т. Чацький — візитатор шкіл у Київській, Волинській і Подольській губерніях. Вони пропонують перетворити Академію в гімназію для дітей польських дворян з перспективою переростання її в університет. Захистили Академію міністр освіти Росії гр. Петро Завадовський, вихованець Академії, та генерал-

губернатор Києва П. Панкрат'єв. П. Завадовський в 1805 р. висловив думку, що Академія неповторна, “в ній виховується і має пристанище бідна молодь”. П. Панкрат'єв, захищаючи право Академії на існування, писав, що її вихованці “...розпочали й розповсюдили в усій Росії освіту й моральність, котрими в минулому столітті Росія не поступалася жодній державі”. Одночасно, з огляду на те, що Росія після поділу Польщі приєднала землі, які раніше перебували під її владою, й потяг до Академії молоді з Галичини, Волині та Поділля посилювався, пропонував реорганізувати її навчальні програми — ввести посилені курси польської мови та римо-католицьке богослов'я. Але Академія лишилася незмінною і курс наук у ній — попередній.

Тим часом російський царизм цілеспрямовано вів Академію до занепаду. 31 жовтня 1798 р. виходить спеціальне розпорядження Св. Синоду, за яким Київська академія як і Московська та Олександрівська повинні були виконувати обов'язки “головних семінарій”, тобто готувати для семінарій викладачів. Київській академії за цим розпорядженням підлягали 8 семінарій: Новоросійська, Чернігівська, Мінська, Брацлавська, Білгородська, Переяславська, Харківська та Житомирська. Кожного другого року вони повинні були присилати до Академії по два студенти, які б після закінчення курсу повертались до цих семінарій викладачами. При цьому навчальні програми Академії не змінювались.

З 1808 по 1814 рр. готується реформа духовних шкіл. Розробляється “Устав духовних училищ” (складати його розпочав М. М. Сперанський), котрий остаточно був затверджений імператором в 1814 р. На Київську академію він не поширився, лише — на Московську й Санкт-Петербурзьку⁵³.

Але чи мали якийсь вплив реформи духовних шкіл на Київську академію? Так. В першу чергу, на зміну контингенту її студентів. Особливо помітним це стало після згаданого вище указу Св. Синоду 1798 р. й додаткових розпоряджень духовних властей про те, що священники повинні відправляти своїх синів до Київської академії, бо неосвічені не будуть отримувати церковні посади й успадковувати парафії. Академії наказувалось обов'язково тримати таких студентів до завершення повного курсу, за винятком звільнених за рішенням медичної комісії. Число студентів з духовного стану зростає. Якщо, наприклад, у 1779 р. навчалось в Академії 418 студентів світських і 418 — з духовного стану, то 1816 р. відповідно — 72 і 1080 студентів⁵⁴. Як бачимо, російський уряд свідомо вів Академію як світську вищу школу до знищення, перетворюючи її в становий духовний заклад.

Але адміністративна система й навчальний процес Академії практично залишились незмінними й можливості перетворення її в духовну школу були явно недостатні. Ось чому Комісія з реформи духовних училищ не змогла її реорганізувати як Московську й Олександрівську академії, і 14 серпня 1817 р. Св. Синод видає указ про тимчасове закриття Києво-Могилянської академії⁵⁵. До остаточного вирішення питання, (як було сказано) в стінах Академії 24 жовтня 1817 р. була відкрита Київська духовна семінарія під наглядом Петербурзького окружного правління духовних семінарій⁵⁶. Студентів до неї було набрано з бажаючих академічних, а викладачі — всі нові.

Ще два роки спеціальна комісія вивчала стан навчальних корпусів й бурс, прибутки, архіви, бібліотеку й ін. можливості Києво-Могилянської академії. Фактично це було навмисне звільнення урядових і синодальних чиновників, обумовлене обуренням та протестами, які виникли в суспільстві у зв'язку з закриттям ушлявленої вищої школи України. Лише 26 серпня 1819 р. виходить указ Св. Синоду про відкриття в стінах старої Академії Духовної академії (за статутом 1814 р.)⁵⁷.

Урочисте відкриття Київської духовної академії відбулося 28 вересня 1819 р. По-різному розглядали цей акт історики. Один із відомих дослідників Києво-Могилянської академії та Київської духовної академії Ф. І. Титов писав: “Стара Академія повстала подібно Феніксу після дворічної вимушеної перерви в поновленому вигляді”⁵⁸. Інші вважали, що Києво-Могилянська академія, хоч і зрусифікована, все ж залишалася самобутнім осередком української культури, української ментальності, мала авторитет у міжнародному світі. Зрозуміло, це не входило в імперські плани Росії. Тому вона була закрита і на її місці був відкритий цілком інший за характером навчальний заклад.

Києво-Могилянська академія, котра відіграла надзвичайно важливу роль у культурному й політичному розвитку України, пройшла нелегкий шлях становлення й утвердження. Постала Академія як недержавна школа і їй доводилося з самого початку існування виборювати права й привілеї. Все це ускладнювалося несприятливими політичними обставинами в самій Україні протягом XVII—XVIII ст., які позначилися й на її статусі.

Але здобувши визнання, а згодом — й офіційні права вищої школи (ще в 1658 р. за Гадяцьким трактатом), Києво-Могилянська академія гідно тримала це звання, що й засвідчила вся її двохсотлітня історія.

Примітки

- ¹ *Титов Хв.* Стара вища освіта в Київській Україні.— К., 1924; *Булгаков М.* История Киевской духовной академии. СПб., 1843 та інші.
- ² Пам'ятки Братських шкіл на Україні. Тексти і дослідження.— К., 1988.— С. 337—512.
- ³ Encyclopaedia Britannica.— Vol. 4.— London, 1957.— P. 652.
- ⁴ Ibid. Vol. 16.— P. 993
- ⁵ Памятники изданные Временной комиссией для разбора древних актов.— К., 1846. Т.2.— С. 1—29. / Далі: Памятники.
- ⁶ *Голубев С. Т.* История Киевской духовной академии.— Вып. 1. Период домогилянський.— К., 1886. Приложения. Заповіт Гулевичівни.— С. 113—117.
- ⁷ *Максимович М. М.* Сказание о гетмане Петре Сагайдачном. Собр. соч. в 3 т. Т. 1. К., 1876.— СС. 376, 378—379; *Голубев С. Т.* История Киевской духовной академии. Вып. 1.
- ⁸ Документи Богдана Хмельницького. /1648—1657/.— К., 1961.— С. 354—355.
- ⁹ Інститут Рукописів НБУВ. Ф. 160. № 1406, арк. 3.
- ¹⁰ Летопись Густинского монастыря.— М., 1848.— С. 11.
- ¹¹ Памятники Киевской комиссии.— К., 1898.— Т. 2.— С. 395—396.
- ¹² Там само.— С. 398.
- ¹³ Там само.— С. 401.
- ¹⁴ Там само.— С. 410—411.
- ¹⁵ *Голубев С. Т.* История Киевской духовной академии.— Вып. 1.— С. 80.
- ¹⁶ Памятники Киевской Комиссии.— Т. 2.— С. 412—414.
- ¹⁷ Там само.— С. 407—408.
- ¹⁸ Там само.— С. 414.
- ¹⁹ Там само.— С. 420.
- ²⁰ *Голубев С. Т.* Речь, произнесенная 26 сентября 1901 г. на торжественном акте Киевской Духовной академии.— К., 1901.— С. 56. При цьому Голубев посилається на Dzieje u prawa kościoła Polskiego. T. Ostrowskiego. Warszawa. 1793. Т. III. Str. 485.
- ²¹ Akademia Kijowsko-Mohilanska. Narzys historyczny... Nakreslil Aleksander Jablonowski. Kraków, 1899—1900. S.178; *Петров Н. И.* Киевская академия в конце XVII — начале XVIII ст.— К., 1901.— С. 127—129.
- ²² Encyclopedia of Ukraine / V. Kubyjovyc.— Toronto, 1984.— V. 5.— P. 809—810.
- ²³ Исторические судьбы Юго-Западного края. Вольнь. СПб, 1888.— С. 46, 137; Архив Юго-Западной России. Т. IV. № 170, 184, 186, 159.
- ²⁴ Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. К., 1874. Т. 1, 2. Отд. III.— С. 102.— Ч. III.— С. 118; Памятники Киевской Комиссии.— Т. 2. С. 418.
- ²⁵ Памятники.— Т. 2.— Отд. 1.— С. 127.
- ²⁶ Про це йдеться, зокрема, в Маніфесті Війська Запорізького до Європейських держав у зв'язку з підписанням Гадацької угоди. Див.: Архив Юго-Западной России. Т. III. Ч. IV.— К., 1908.— С. 127; *М. Грушевський.* Ілюстрована історія України.— К., 1990.— С. 229.
- ²⁷ Переклад з польської за виданням “Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка.” Т. 89. Львів, 1909.— С. 89—90; Volumina legum. Prawa u wolności religii Greckiej orientalney. Zebrane pshez Arcybiskupa Mohilevskiego Georgieja Konisskiego.— 1767. Ст. 69.
- ²⁸ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России.— Т. IV (1657—1659).— СПб, 1863.— С. 211—212. (Далі: Акты ЮЗР).
- ²⁹ Памятники.— С. 247, 248.
- ³⁰ Цей договір під назвою “Акт Острозької комісії. Конституція, що підтверджує цю комісію” наводить Самійло Величко в своєму Літописі. Див.: Самійло Величко. Літопис.— Т. 2.— К., 1991.— С. 136.
- ³¹ Архив Юго-Западной России.— К., 1882—1883, ч. 1. Т. IV. № 221.
- ³² *Титов Хв.* Стара вища освіта в Київській Україні.— К., 1924.— С. 66.
- ³³ Київський братський монастир, Колегія, бурса постраждали від пожежі й розорень в 1651, 1658, 1669 та ін. роках.
- ³⁴ Документ, складений на основі “чолобитної” в Малоросійському приказі (Москва), тому мова — російська.
- ³⁵ *Голубев С. Т.* Киевская Академия в конце XVII и в начале XVIII ст. Приложения.— К., 1901. С. 41—44.
- ³⁶ В статті не наводяться численні гетьманські універсали, зокрема Богдана і Юрія Хмельницьких, Івана Виговського, Павла Тетері, Івана Брюховецького, Івана Самойловича, Івана Мазепи на захист і матеріальну підтримку Академії.
- ³⁷ Акты ЮЗР. Т. VI. № 34.
- ³⁸ *Булгаков М.* История Киевской духовной академии.— СПб, 1843.— С. 49.
- ³⁹ Памятники.— Т. 2.— С. 318.
- ⁴⁰ Там само.— С. 325.
- ⁴¹ *Голубев С. Т.* Киевская Академия. Приложения.— С. 59—61.
- ⁴² Там само.
- ⁴³ В цьому ж 1701 р. Петро I доручив С. Яворському реорганізувати Московську слов'яно-грецьку академію, що той і зробив, перетворивши її в вищу школу за зразком Києво-Могилянської академії — Слов'яно-греко-латинську академію.
- ⁴⁴ Памятники.— Т. 2.— С. 328.
- ⁴⁵ *Голубев С. Т.* Киевская академия.— С. 10.
- ⁴⁶ Там само.— С. 97.
- ⁴⁷ Роком виникнення вищої освіти в Росії вважався 1701 р.— рік заснування Слов'яно-греко-латинської академії (нагадаємо — могилянцем Стефаном Яворським й іншими українськими вченими).
- ⁴⁸ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии.— Отд. 11.— Т. 3.— К., 1908.— С. 185—186.
- ⁴⁹ *Титов Хв.* Стара вища освіта...— С. 244.
- ⁵⁰ Там само.— С. 248.
- ⁵¹ Там само.— С. 327.
- ⁵² Братський Монастир відновлено в 1799 р. Академія залишилась на своїй історичній садибі.
- ⁵³ Указ Св. Синода о новом академическом уставе // *Титов Ф. И.* Киевская академия в эпоху реформ (1796—1819 pp.).— К.— 1913.— Кн. 1—3.— С. 214—215.
- ⁵⁴ Акты и документы.— Отд. 3 (1796—1969).— Т. 4.— К., 1913.
- ⁵⁵ *Титов Хв.* Стара вища освіта.— С. 290.
- ⁵⁶ Там само.— С. 327.
- ⁵⁷ *Аскоченский В.* История Киевской Духовной Академии по преобразованию ее в 1819 г.— СПб.— 1863.— С. 40.
- ⁵⁸ *Титов Хв.* Стара вища освіта...— С. 333.